

DOUĂ JURNALE ALE LUI BÉLA SOMLÓ

traducere din limba maghiară de Andrei Ganczi

Jurnalul de la Bor (fragmente)

Budapesta, 1 iunie 1944, joi

Alaltăieri am primit ordin de chemare – a cincea oară în patru ani. Deseară plec la Jászberény, de la gara din Józsefváros².

Trenul nu este lăsat să intre în Hatvan, stăm în câmp deschis, pe întuneric – e alarmă aeriană.

Mai târziu stăm tolăniți pe pajiștea de lângă gară, până dimineața.

Jászberény, 2 iunie, vineri

Abia coborâm din vagoane și iarăși e alarmă aeriană. Stăm tolăniți lângă gară, pe coasta terasamentului, în lumina frumoasă a soarelui. De departe se aude zgomot de motoare. (Mai târziu am aflat că fusese un atac aerian masiv împotriva Ungariei³.) Pe marginea drumului care duce la cazarmă stau în picioare sau șed de-a lungul șanțului, în umbra copacilor, mulțimi de mobilizați. Sunt lăsați să intre în curtea cazarmii în grupuri de câte cincizeci. Nu e urgent, avem timp!

După-amiază îmi vine și mie rândul. Până ne înscriu pe liste, până ne bagă în manejul împrejmuit ca un țarc, se lasă seara. Acolo și dormim, fiecare pe lucrurile lui, sub cerul liber.

3 iunie, sâmbătă

De dimineață până seara stăm în soarele arzător, în țarc. Ne putem îndepărta numai în grupuri mici, pentru scurt timp, să ne facem nevoile, să ne spălăm.

Câțiva soldați tineri ne dau târcoale tot timpul. Ca să-și mai învioreze serviciul plictisitor, pun ochii pe câte un om, îl persiflează, se distrează. Unul din ei își scoate centura și, ca să vedem ce bine ochește, o aruncă în unul din oamenii de pe la mijlocul pătratului în care stăm. Mânerul baionetei îl nimerește în cap, îi curge sânge. „Medic! Medic!” – urlă mulțimea, ceea ce seamănă pentru o clipă cu o revoltă de deținuți. În ușa biroului apare un ofițer, se face pe loc liniște. Rănitul este scos. Tânărul locotenent major zâmbește cu un aer de superioritate. După aceea aud cum îi spune încet sublocotenentului de lângă el: „Ce-ar fi să pice acuma vreo bombă-două aici? Totul ar fi rezolvat!” [...]

Ne-au împărțit aproximativ în companii. Noi, camarazii vechi de la Pécs⁴, am rămas împreună. A doua noapte a trecut tot așa, pe nisipul galben al manejului.

Kerekudvarpuszta, 4 iunie, duminică

1 Fragmentele de jurnal traduse au fost publicate în limba maghiară în studiul lui Tamás Csapody *A naplóíró Somló Béla* (Jurnalele lui Béla Somló) în Revista de izvoare istorice *Fons*, anul XXVI, nr. 3, 2019, ISSN 1217-8020, p. 339–402. Online: http://www.fonsfolyoirat.hu/szamok/documents/FONS_2019_3_honlapra.pdf.

2 Cartier din Budapesta (nota traducătorului).

3 Jurnalele au fost dactilografiate de B. Somló în anii 1980. Cu această ocazie le-a adus completări, făcând din ele jurnale-memorii. Aceasta este una din completări (n. t.).

4 Înainte de a fi mobilizat la muncă forțată, B. Somló, fiind creștinat, făcuse serviciul militar ca soldat obișnuit și fusese în aceeași calitate în campania de ocupare a Voivodinei și Bacicăi din aprilie 1941, precum și în campania din Uniunea Sovietică, până în decembrie 1941 (n. t.).

Dimineața am pornit de la Jászberény, ca să fie completată cu noi jumătatea de companie staționată aici. Înainte de plecare, „albi”⁵ au fost aleși deoparte. Am sosit la amiază, și cei care erau deja aici ne-au primit cu amabilitate. Printre ei sunt mulți cunoscuți. E aici și Oszi Ring (dr. Radványi), care în câteva minute ne informează despre tot ce se poate. Este poștă, se pot primi vizitatori și mai mulți camarazi sunt oaspeți bineveniți la familiile de argați de aici.

Suntem cazați într-un fost hambar pentru tutun, care este aerisit pe măsura mărimii sale. La câțiva pași curge Zagyva în albia lui nămolosă, umbrită de sălcii. [...]

Seara am făcut o grămadă de clătite, cu care am băut un pic de vin.

După aceea, Oszi cu prietenii lui au mai jucat bridge, dar eu m-am culcat devreme.

7 iunie, miercuri

[...] Umblă vești neplăcute. Unii par să știe că companiile care urmează să fie formate de către Zentai⁶ vor merge în Serbia, la minele de la Bor.

Până acum am scris acasă în fiecare zi. După-amiază ne-am scăldat în Zagyva.

8 iunie, joi

Astăzi, de ziua Adormirii Maicii Domnului, n-a fost nicio activitate. Cerul s-a înnorat, a bățut vântul, vremea s-a făcut răcoroasă. Sub cerul liber, în păduricea de salcâmi, s-a ținut un serviciu divin reformat. Cineva dintre noi a ținut o predică. Am ascultat-o împreună cu Feri Schöff⁷. A fost foarte emoționantă. [...]

9 iunie, vineri

La ora 7 stăteam deja aliniați în companii pe Golgota⁸. Devenise sigur că șapte companii, printre ele și noi, vom merge în Serbia. Ne-a trecut în revistă un locotenent-colonel din flota fluvială și un ofițer din organizația Todt⁹.

Ajungem înapoi în locul nostru de încartuire spre seară. Toți ceilalți ne compătinesc. Pista Fürst îmi propune – ei încă nu sunt repartizați – să mă mut seara în hambarul lor, că n-o să bage nimeni de seamă.

10 iunie, sâmbătă

Sub cerul senin de dimineață devreme, „Adunarea!”

Când trecem prin fața locului de încartuire, cei rămași aici ne fac semne cu mâna. Feri stă înaintea hambarului nostru cu statura lui deșirată, și când trec prin fața lui, face semnul crucii. Eu îi zâmbesc, ca unul căruia nu-i vine să creadă nimic din ce se întâmplă. (Nicio clipă nu m-am gândit că-l vedeam pentru ultima oară!)

⁵ „Albi” era porecla evreilor creștinați, fiindcă purtau o brasardă albă. Cel puțin o vreme a existat o oarecare diferențiere în tratarea mobilizaților la muncă, între evreii propriu-ziși, cei creștinați, cei din familii mixte (metiși), cei cu soții neevreice. (n. t.).

⁶ Iván Ágoston Zentay – locotenent-colonel, apoi colonel. Mobilizații la muncă îl numeau între ei Ivan cel Groaznic (Tamás Csapody).

⁷ Dr. Ferenc Tibor Schöff⁷. A ajuns spre sfârșitul războiului în lagărul de concentrare de la Mauthausen, iar după eliberare a murit în drum spre casă în împrejurări necunoscute (T. Cs.).

⁸ Golgota era numele dat unor dealuri din hotarul localității Jászberény, pe care se înșirau stațiunile Calvarului (T. Cs.).

⁹ Organisation Todt (OT): organizație militară germană de muncă. Aceasta a organizat, condus și supravegheat toate muncile din regiunea minieră Bor (T. Cs.).

Bagajele noastre le duceau niște căruțe. Pe Golgota ne-a preluat locotenent-colonelul și am trecut prin fața lui Zentai, către gară.

Am ajuns cincizeci și unu într-un vagon mai mare, unde era foarte cald. Am reușit să mă plasez lângă ușa deschisă, cu Pali Wirth lângă mine. Mai sunt câțiva cunoscuți în vagon. Spre seară – trenul tot mai stă în gară – primim mazăre verde de curățat. Comportamentul soldaților însoțitori este suportabil. Pe „albi” îi respectă întrucâtva.

11 iunie, duminică

Noaptea la ora 1 a pornit trenul din Jászberény. La ora 7 dimineața am fost deja în gara din Ferencváros¹⁰. De aici am trecut la Budafok¹¹, dar nici acolo n-am stat mult. În tempo rapid, seara am ajuns deja la Dombóvár.

12 iunie, luni

În zori la ora 4 – nu știu unde eram tocmai – am primit fiertură de mazăre uscată. (Hrana e puțină și o primim neregulat.) Dimineața sosim la Pécs și acolo primim cafea la micul dejun.

La amiază am ajuns la Dárda și acolo am auzit că o să avem marmeladă la cină. Începând de la amiază, cum ne oprim undeva, de ambele părți ale garniturii, poalele terasamentului sunt năpădite de rânduri de oameni pe vine. Nu ne putem depărta la mai mult de treizeci de pași de tren, cu amenințarea că altfel se trage asupra noastră. Soldații ne păzesc cu mitraliere din vagoane deschise situate la mijlocul și la capetele garniturii. Iar noaptea ne încuie ușile glisante pe dinafară. Nu avem voie să coborâm nici în caz de atac aerian.

După-amiază am luat o tabletă de cărbune și am mâncat un pic de ciocolată.

15 iunie, joi

[...] După-amiază pe la ora 4 ajungem la Zaječar. De aici duce mai departe o cale ferată îngustă. Trecem de îndată pe o garnitură cu vagoane de marfă deschise. După cele cinci zile de înghesuială, toată lumea răsuflă ușurată. Aerul este aspru, dar înviorător. Trenul, parcă de jucărie, mai are puțin până să pornească. Locotenent-colonelul Bartha¹² nu mai vine cu noi.

Peisajul este minunat, munții se scaldă într-o lumină liliachie. Încet-încet se lasă seara și grupul dens al lămpilor care sclipesc în depărtare se apropie tot mai mult. Într-un vagon, băieții încep să cânte un cântec soldătesc, la care apoi se alătură tot trenul, și așa sosim în tabără, când s-a întunecat deja de tot.

Ne primesc siluete în uniforme militare ungurești și nemțești, și după câțiva pași ajungem într-un cort militar enorm. La capete are deschizături cu foi de cort care se pot da la o parte. Înăuntru lumină electrică, gălăgie și praf. În dreapta și în stânga unei alei lăsate libere la mijloc sunt așezați oameni în câte două rânduri, pe niște fân călcat în picioare.

Se aduce într-un cazan mare o fiertură, probabil o conservă nemțească, dar în sfârșit o gamelă de mâncare caldă! Fiecare poate primi cât vrea.

¹⁰ Cartier din Budapesta (n. t.).

¹¹ În prezent cartier din Budapesta (n. t.).

¹² Locotenent-colonelul László Bartha a fost comandantul transportului de mobilizați la muncă pornit de la Jászberény. La sfârșitul războiului s-a refugiat probabil pe teritoriul german ocupat de anglo-saxoni (T. Cs.).

Cu toate că niciunul dintre noi nu a venit aici de bunăvoie, și nici primirea n-a fost prea amabilă, este totuși ceva ce pică bine, mai ales faptul că în sfârșit ne putem întinde.

Bor, 16 iunie

Deșteptarea în zori, la ora 3 și jumătate. Primim cafea fierbinte. Cerul este complet senin și e foarte frig. Stăm pe terenul dinaintea cortului, în timp ce oamenii sunt strigați în ordine alfabetică. Apoi, primele grupuri sunt duse în camioane.

Șoferul unui camion e italian, de la el aflu că vom lucra la construirea unei căi ferate noi. Pe o distanță de circa 40 de kilometri sunt mai multe tabere de-a lungul liniei căii proiectate¹³. [...]

17 iunie, sâmbătă

Dimineața e rândul nostru, printre ultimii, și pornim cu camionul. Drumul pietruit duce printr-un minunat ținut împădurit și vălurit, timp de două ore, la tabăra Rhön¹⁴. E o zi de vară strălucitoare. Ne oprim la poarta taberei împrejmuite cu sârmă ghimpată, care se întinde pe partea stângă a drumului. Soldații unguri stau înaintea porții, primindu-ne cu observații brutale, ironice. Tabăra a fost construită în terase, pe o pantă lină. Constă din patru sau cinci barăci model german și tot atâtea barăci de tablă rotunde, italienești. Înăuntru, în stânga, chiar lângă poartă, și de asemenea în spate, în punctul cel mai înalt al terenului, stă câte un foisor înalt din trunchiuri de copaci, încă neterminate. Acestea domină tot terenul taberei și permit să se vadă departe, peste toate împrejurimile.

Înăuntru, pe terenul plan dinaintea barăcii ofițerilor, în partea de sus a pantei, dă dispoziții comandantul, sublocotenentul Torma. E un bărbat nu chiar neprietenos, de statură mijlocie, de vreo treizeci de ani, blond, cu o privire fără greutate, dar sever și scump la vorbă. Mai întâi ne tund la zero frizerii dintre noi. (E surprinzător că sunt vreo trei-patru și că și-au adus și mașina de tuns.) [...]

Cei care sunt gata își desfac bagajul, care este controlat. Banii¹⁵, lanternele, medicamentele ni le iau, despre restul lucrurilor trebuie dat un inventar. După prânz se face în birou o listă nominală cu noi. Primim numere pe tăblițe de lemn pe care trebuie să le coasem pe șepci. [...]

Tabăra Rhön, 18 iunie, duminică

Astăzi deșteptarea e abia la ora 5 și jumătate, nefiind zi de lucru. Din nou aducem lemne din pădure, asta nu contează ca muncă serioasă. Platoul ce coboară lent spre sud-vest, pe care a fost construită tabăra, este înconjurat de o vale enormă în formă de potcoavă care se deschide departe. Aceasta oferă o panoramă impresionantă din unele puncte ale terenului. Dar azi e vreme cețoasă. Nu departe deasupra noastră trec nori cenușii gri.

Dincolo de gardul taberei, tivit cu un obstacol scund din sârmă ghimpată, se întinde un teren despădurit de 60-80 de metri. Aceasta este încă o piedică pentru candidații la evadare (dar și pentru

¹³ Germanii au hotărât construirea unei căi ferate directe între Bor și Belgrad, precum și Kostolac. La construirea unei porțiuni de circa 40-50 km a căii ferate înguste prin Carpații sârbești, mobilizații la muncă evrei din Ungaria au fost duși în 1944. Au fost ținuți prizonieri în opt tabere (T. Cs.).

¹⁴ Tabăra Rhön se afla la jumătatea drumului dintre Bor și Žagubica, între taberele Heidenau și Bregenz, pe versantul de nord al Crni vrh (Vârful negru), în stânga șoselei 105 de azi, pe sensul către Žagubica. Taberele aveau numele unor localități din Germania și Austria (T. Cs.).

¹⁵ În realitate erau luați banii numai de la cei care aveau naivitatea să-i predea. Acești bani trebuiau tratați oficial, de aceea soldații nu-i căutau pe mobilizați de bani, ci li-i lăseau ca să le poată vinde alimentele pe care le furau, și să păstreze banii pentru ei (n. t.).

eventualii atacatori), pentru că terenul acesta asigură o vedere bună pentru tragere. Terenul despădurit se continuă nu numai din acest motiv, ci și pentru că cele două foișoare din tabără se construiesc mai departe din trunchiuri potrivite de arin, ulm și cer. [...]

După-amiază somn, igienă corporală. Plouă. Se execută atârănarea¹⁶ a 20 de oameni dintre cei aflați mai demult aici, pentru diverse fapte comise în săptămâna trecută. [...]

19 iunie, luni

Deșteptarea la ora 5. Adunarea la 5 și jumătate, distribuirea uneltelor: hârlețe, târnăcoape, roabe. Mergem cam 10 minute pe drumul pietruit, apoi coborâm de pe el pe o pajiște în pantă, care se continuă cu o coastă abruptă, împădurită. Curând ajungem la un loc despădurit, care se continuă în fața noastră spre stânga, într-o tăietură de vreo 20-35 de metri. Spre dreapta, în direcția Bor, tăietura șerpuiește deja departe, în jos și în sus pe cealaltă coastă de munte. Și acolo mișună oameni, dau cu târnăcopul în coastă, cară cu roabe într-un șir lung pământul scos, pe serpentine înguste, bătătorite, în valea care se adâncește între noi, unde începe să se formeze un terasament care se îndreaptă către noi. Noi facem același lucru în partea noastră, dar deocamdată nu se prea vede vreun rezultat. Oare aici trebuie să rămânem până ajungem să vedem cele două terasamente unindu-se într-unul?

Munca este condusă de un todtist bătrân¹⁷. E o figură marcantă, dar nu pare răuvoitor. Ne împărțim în două echipe. Pentru fiecare este desemnat un șef dintre noi, care răspunde de tot și nu lucrează. Eu ajung în echipa lui Zánkai¹⁸, un tânăr avocat din Kaposvár. Cei din jurul meu sunt plăcuți, se discută multe subiecte interesante, facem cunoștință. [...]

20 iunie, marți

Plouă în fiecare zi și suflă mereu un vânt răcoros. Pelerina mea de cauciuc face slujbă bună, dar ceilalți sunt uzi până la piele. Dacă plouă foarte tare, ne oprim din lucru și ne retragem sub copaci. În tabără e mult noroi. În barăcile noastre, pe care le numim, nu se știe de ce, buncăre, intră apa și pe jos, și pe sus.

23 iunie, vineri

Încercăm să reparăm buncărul, ca să nu intre apa. Gyuri Weidmann cel mătăhălos și chipeș – și-a lăsat nevasta acasă gravidă în luna a opta – meșterește, dar fără prea mult succes. Nici umorul lui excelent nu compensează ceea ce lipsește. Afară ridicăm pământ de jur împrejur, ca să se scurgă pe panta formată apa care curge pe tablă, și să nu intre sub buncăr. Micuțul și sfrijitul Gyuszi Szabó, mai în vârstă decât noi toți, dar foarte isteț, rezistent și agil, se urcă pe acoperișul buncărului, bate în cuie tablele desprinse, peticește fantele. [...]

24 iunie, sâmbătă

[...] După-amiază, trei dintre noi am făcut o baie minunată la izvor. Din luminișul în care lucrăm, am coborât pe panta abruptă în vale și după vreo zece minute de mers am zărit printre niște copaci uriași un mic bazin creat de natură care, vede-se, este alimentat cu apa din mai multe izvoare.

¹⁶ Atârănarea era în armata ungară o pedeapsă crudă, practică cu predilecție la Bor. Vezi descrierea ei mai încolo (T. Cs.).

¹⁷ Angajat al Organizației Todt, în uniformă, deseori înarmat, supraveghetor al muncii. Todtiștii erau adesea și ei ajunși acolo fiind sancționați, sau din cauza vârstei, ori a stării lor de sănătate. Erau și ei de mai multe feluri. Se găseau printre ei și ucigași sadici, dar în majoritatea lor se purtau cu o severitate suportabilă cu mobilizații la muncă (T. Cs.).

¹⁸ Dr. László Zánkai, victimă a unui masacr al celor din prima treaptă a retragerii de la Bor a armatei ungare (T. Cs.).

Era cristalină, până n-am ridicat nămolul de la fundul ei, dar foarte rece. Aici, lumina soarelui nu poate pătrunde prin rămurișul des. Parcă am renăscut în actul acela de curățire.

Am fost cu Pali și cu Elemér Szana. Acesta a fost cu ideea izvorului. [...] Mai târziu am stat de vorbă cu el și am aflat că e holtei și că trăia de 20 de ani la Berlin când a fost poftit să plece acasă cu câțiva ani în urmă. [...]

Din baraca cea mare, unde m-am întâlnit cu Gyuri Vermes (ei erau deja aici cu două săptămâni înaintea noastră), un băiat a fost dus la spitalul din Bor cu colecistită. A și murit. Au fost sancționați medicul, comandantul, toți, spunându-se că un mobilizat la muncă nu are voie să ajungă la spital în nicio împrejurare.

Vizavi de intrarea taberei, dincolo de drum, pe coastă, este o căsuță țărănească. Este locuită de un tăietor de lemne sau de un cioban cu nevasta lui bolnavă. În afară de asta, nu e nici sat, nici casă nicăieri pe o rază de mai mulți kilometri. Nu ne putem închipui de unde apare fata aceea de țaran urâtă, desculță, care este din când în când musafira comandantului nostru, a domnului sublocotenent. [...]

29 iunie, joi

Sunt slăbit, amețesc. Am ieșit la lucru, dar ploua cu găleata, așa că la ora 10 și jumătate ne-am întors.

La prânz am avut grâu înlocuitor de orez, am mâncat foarte puțin. După masă am dormit mult și asta mi-a făcut bine.

Mai târziu s-a înseninat și am ieșit din nou, dar n-a fost muncă serioasă. S-au făcut aruncări în aer și cu ocaziile astea trebuie să părăsim locul de muncă. Stâncile și rădăcinile copacilor mai mari sunt minate dedesubt cu batoane de dinamită și aruncate în aer. E mare beleaua dacă vreun baton nu explodează și trebuie îndepărtat.

1 iulie, sâmbătă

[...] Împreună cu Pali cumpărăm deja a treia cutie de untură, și am comandat și o cutie de marmeladă. Ce ne fură la bucătărie, ne vând pe urmă foarte scump. Nu-i o afacere rea! Iar faptul că sublocotenentul, prin furier, ne cumpără lucrurile de valoare pe prețuri de nimic, nu e decât un act de umanism, căci altfel cum am putea cumpăra ceva?! Acum știm ce ar fi trebuit să aducem cu noi: stilouri, ceasuri, hârtie de țigări, șireturi și amelioratori de gust, de exemplu boia de ardei, Vitapric¹⁹, marmeladă. [...]

2 iulie, duminică

[...] Pe panta de dincolo mai stau ulmii, arinii și fagii cei bătrâni, dar mai răriți – până aici ține terenul despădurit din jurul taberei – și ici-colo fac umbră pe pajiștea din jurul bazinașului. Azi, duminică, au fost numai două ore de muncă și, după prânzul dat mai devreme, am putut coborî pe grupuri să ne scaldăm. Eu și Pali am coborât printre primii și după baie am șezut pe sub copaci, am stat de vorbă, am citit, mi-am cârpit ciorapii găuriți. Am reușit să stăm și după schimbarea grupului până pe înserat, când a început să fie răcoare. A fost o zi plăcută, și atârări au fost numai două.

3 iulie, luni

¹⁹ Vitapric era o pastă de ardei în conservă, cu conținut ridicat de vitamine (T. Cs.).

Azi, în timpul lucrului a apărut din pădure un flăcău, un tânăr țaran sârb. Ne-a oferit brânză și usturoi (10 dinari bucata!). Și-a ales bine momentul: nici todistul șef de lucrări, nici soldații nu erau în apropiere. De fapt este strict interzis să intrăm contact cu localnicii, și asta o știu bine și ei. [...]

4 iulie, marți

[...] Sublocotenentul Torma a plecat în permisie. Înainte de plecare mi-a cumpărat tabachera cu 8.000 de dinari (800 de căpățâni de usturoi sau 6 kilograme de untură). Locțiitorul lui pare un om corect.

Azi prânzul a fost bun și îndestulător. Comandantul cel nou controlează bucătăria. Seara se dau ordine, ceea ce nu s-a mai făcut până acum. S-a ordonat din nou o tunsoare. [...]

7 iulie, vineri

[...] În tabără am curățat cartofi, am cărat lemne. În acest timp a trebuit să asist la atârarea unui camarad. Asta se face de obicei cu ușile închise, în sala mare de mese, și acum cei câțiva la curățat cartofi am rămas înăuntru.

Acest copil uscățiv, din provincie, și-a adus vioara și asta l-a pierdut. Sublocotenentul Torma era încă în drum înapoi în tabără, iar locțiitorul lui se întorsese deja la Bor. Profitând de ocazie, aspirantul a vrut să se distreze seara și, cum asta nu prea se poate de unul singur, l-a chemat pe băiat cu vioara în baraca ofițerilor. Băiatul a cântat la vioară, au cântat împreună, s-au îmbătat. Pe la miezul nopții, când l-a trimis pe băiat să se culce, acesta n-a nimerit dintr-odată la baraca lui. S-a împiedicat de o santinelă și i-a spus pe șleau părerea lui despre toate și despre toți, neexcluzându-i nici pe membrii prezenți ai armatei naționale ungare. Era de gardă un biet rutean bătrân care nu merită din partea noastră nicio vorbă rea. Dar era trează toată tabăra, în profunda liniște a nopții răsuna fiecare cuvânt. A fost nevoit să raporteze. Iar domnul aspirant, uitând de distracția din timpul nopții, a trebuit să salveze prestigiul armatei, dând un exemplu.

Delincventul a fost condamnat la două atârări de câte două ore. Executarea era sarcina caporalului. Când am intrat noi în sală, bietul băiat atârna deja de funia trecută peste grinda din tavan, cu încheieturile mâinilor legate la spate și cu brațele fantastic de întinse de toată greutatea corpului. L-au atârnat neregulamentar de sus, nici întins nu-i atingeau picioarele pământul. Poate că era inconștient, la început nici nu l-am băgat în seamă, până nu a început să se văicărească și să înjure. Îl înjura pe caporal, apoi îl implora să-l lase numai un pic mai jos. Dar degeaba! Atunci a dat cu piciorul în caporal. Vede-se că l-a nimerit într-un loc sensibil, căci caporalul a devenit sălbatic. S-a agățat din spate de corpul atârnat și acum atârna și el cu toată greutatea de funia legată de încheieturi.

Atunci băiatul a leșinat. Ruteanul era și el acolo, căci lui i se dădea satisfacție în primul rând. Bolborosea în unguerea sa stricată amănuntele cazului, ca unul care vrea să se convingă pe el însuși de dreptatea pedepsei. În mod vizibil, era foarte jenat. Pe el l-a trimis caporalul după o găleată cu apă pe care a aruncat-o pe silueta atârnată. Acesta și-a revenit și atunci l-a examinat medicul. După ce și-a dat cu părerea, tortura a fost oprită.

Băiatul n-a putut să-și folosească mâinile nici după mai multe săptămâni. Camarazii lui mergeau cu el și la latrină.

13 iulie, joi

Azi ne-am întors din nou mai devreme de la lucru din cauza ploii intense. După-amiază am lucrat „pentru patrie”: cărat de lemne cu îndemnuri pline de răutate. Pali are febră și diaree.

Seara m-a felicitat Oszi Ring. M-am întrebat dacă în vremurile de azi ziua de naștere este ceva ce merită felicitare. (Cred că codul de bune maniere al lui Oszi trebuie completat: „Nu felicită un deportat de ziua lui!”)

14 iulie, vineri

[...] Azi am lucrat prima oară cu vagonete. Asta cere destul de mult efort. Acum, tăietura fiind înaintată în coasta muntelui, a crescut distanța de transportare a materialului extras. De aceea am primit șine de cale ferată industrială, deocamdată vreo 40 de metri liniari, și cinci vagonete. Acum toată lumea trebuie să se acordeze în muncă, pentru că vagonetele pot porni numai toate deodată. Când se umplu, le pornim și ele se duc pe terasamentul în pantă către vale. Merg cu ele câte doi oameni, ca să le frâneze la capătul terasamentului și să le golească. Astfel se tot lungeste terasamentul în direcția coastei din față, unde oamenii lucrează tot așa și se apropie de noi.

20 iulie, joi

Azi, în sfârșit, vremea e mai senină și mai caldă. Atmosfera e imediat mai bună. Înainte de masă am cumpărat cireșe de la o sârboaică. Nu sunt frumoase, dar sunt foarte bune. La prânz am avut griș cu marmeladă, dar era așa de prost, încât am mâncat numai marmelada cu pâine. În schimb la cină am primit o supă de varză foarte bună, în care am tăiat și frunze de ceapă verde și ciuperci. Micuțul Gyuszi Szabó este expertul nostru în ciuperci. De câte ori trecem prin pădure, culege o traistă plină. Pe vremea asta ploioasă sunt o grămadă, așa că le și conservă cu sare în borcane.

Gyuszi Szabó, cu trupul lui firav, cu capul lui mic, cu pronunția lui graseiată ce pare străină, și cu trecutul lui picaresc, este și altfel un omuleț interesant. [...] Calm, priceput la toate, un pic sfătos, cu o dispoziție mereu senină, mereu gata să ajute, și-a câștigat titlul de Bunicuț. Așa îi spunem toți. Dimineața, până ajungem noi la locul de muncă, traista lui e deja plină cu ciuperci, cu fragi. Recenzează alunii din pădure și știe câți pruni sunt în livada țaranului sârb. Principiul lui este că nici aici nu se poate muri de foame.

21 iulie, vineri

Azi e o zi frumoasă, cu soare. Mi-am dus la uscat rufele spălate. Între copaci, unde ajunge soarele, am întins o sfoară și le-am pus așa ca să le văd bine de la locul de muncă. La ora 9 și jumătate s-a răspândit vestea că a fost un atentat împotriva lui Hitler²⁰.

29 iulie, sâmbătă

Lucrez la primul vagonet, pe o vreme minunată, cu o dispoziție foarte bună, deși n-am niciun motiv să fie așa, doar dacă n-o fi faptul că mi-a trecut orice simptom.

Și Feri Redő²¹ lucrează în echipa asta, desculț! Zice că nu-l mai deranjează dacă trebuie să plece acasă pe jos, fără bocanci. El știe ce vorbește, a fost și în Ucraina, era să ardă în spitalul de la

²⁰ Atentatul nereușit împotriva lui Hitler a avut loc la 20 iulie 1944, deci Béla Somló și camarazii lui au aflat despre el încă de a doua zi, înainte de masă (T. Cs.).

²¹ Ferenc Redő, pictor, grafician, profesor, creator de goblenuri, director general al Muzeului de Arte Frumoase din Budapesta între 1952 și 1954 (T. Cs.).

Doroșici²². (Despre asta nu vorbește niciodată.) Este chipeș, mult mai tânăr decât noi, dar când zâmbește, fața lui ia o expresie ciudată din cauza unei pareze²³. Capul lui rotund și tuns chilug este însoțit de mustață deasă cu colțurile îndreptate în jos. Pieptul și spatele lui sunt musculoase, foarte păroase, și este cel mai bronzat dintre noi toți. Ar putea fi ușor scutit de muncă, pentru că e pictor. Celălalt camarad al nostru pictor stă toată ziua în tabără și produce nuduri și scene obscene pentru sublocotenent și aspirant. [...]

30 iulie, duminică

Am fost la cărat lemne de la ora 7 la 11, dus-întors de patru ori cu Pali.

La amiază a fost un serviciu divin reformat, a vorbit Bio (asta e porecla eruditului dr. Sándor Szalai)²⁴. [...]

31 iulie, luni

[...] Seara, Oszi Ring a venit cu vestea că sublocotenentul este dispus să asigure avantaje și ajungerea sigură acasă pentru câte 1500 de penghei de la 40 de oameni. Corupt individ, asta-i sigur! [...]

1 august, marți

Ne-am întors mai devreme din cauza ploii. Sublocotenentul a ordonat încă înainte de masă o nouă trecere în revistă a bocancilor. Acum e sigur că o să ne ia bocancii și că trebuie să ne cioplăm tălpi de lemn în locul lor. Și asta ține de înăspririle ordonate din cauza evadărilor de la Bor. Au fugit unsprezece de la Bor, dintre cei cu brasarde albe. I-au prins, vor ajunge la curtea marțială.

Acum și cei cu brasarde albe trebuie să-și vopsească steaua galbenă pe haine, în față și în spate. [...]

Oszi zice că Lobi²⁵ (așa îi zicem sublocotenentului) nu mai vrea să ia în seamă decât 15 oameni, dar noi, adică grupul nostru mai restrâns, vom fi printre cei 15. Despre bani ar trebui să primim un act. E prea fantasmagorică chestia asta! [...]

2 august, miercuri

[...] Seara a fost „predică de pe munte”²⁶. Lobi ne-a pus în vedere că, din cauza evadărilor, comandamentul din Bor a ordonat și pentru „albi” purtarea obligatorie a stelei. Steaua galbenă trebuie vopsită pe fiecare obiect de îmbrăcăminte.

11 august, vineri

²² În satul Doroșici era un hambar-spital cu evrei mobilizați la muncă bolnavi de tifos. În aprilie 1943, niște militari unguri i-au dat foc și au tras în cei care căutau să scape. Au fost uciși între 396 și 534 de oameni. Redó a supraviețuit, s-a întors în Ungaria cu armata în retragere, a fost demobilizat, apoi remobilizat în iunie 1944 și dus la Bor (T. Cs.).

²³ Obrazul drept al lui Redó a degerat în timpul retragerii din Ucraina. A rămas toată viața cu pareza dobândită astfel (T. Cs.).

²⁴ Dr. Sándor Szalai, filozof, sociolog, după război profesor universitar, membru al Academiei, director adjunct al Institutului pentru Formare și Cercetare al ONU (UNITAR) (T. Cs.).

²⁵ „Lobi”, diminutiv de la „lobogós” (stegar), sinonim al lui „zászlós”, nume de grad corespunzător lui „sublocotenent” (n. t.).

²⁶ Aluzie ironică la predica pe care ar fi ținut-o Isus Hristos la puțin timp după botezul său, pe un munte din apropierea lacului Kinneret din Galileea, sublocotenentul vorbind din punctul cel mai înalt al taberei (n. t.).

Azi munca a fost accelerată mai mult decât oricând până acum. La prânz am avut supă de sfeclă, la cină supă de varză. Am și preluat alimente pentru 20 de zile, dar „am renunțat” la soldă. Contra acesteia, mâncarea de cină o primim rece la micul dejun, iar în locul ei, din suma soldei, cină caldă!

După întoarcerea în tabără, în birou au fost înscriși pe o listă, la ordinul lui Lobi, cei cu soții ariene. La îndemnul lui Pali, după un moment de gândire, m-am prezentat și eu. Cred că mare parte din cei înscriși s-au prezentat pe o bază asemănătoare²⁷. Seara s-a întors Bandi Telegdi cu cisterna cu apă de la Žagubica. Pe baza veștilor lui, atmosfera a devenit din nou mai încrezătoare.

12 august, sâmbătă

Nu departe de tabără este căsuța unui cioban de munte. Unul din cei care erau mai demult aici, a violat-o pe nevastă-sa. De altfel, femeia stă tot timpul culcată, fiind bolnavă de plămâni. Făptașul a fost prins la amiază. Când am ieșit, am auzit deja urletele lui din încăperile soldaților. Seara, la darea ordinelor, Lobi a anunțat ce pedeapsă i s-a dat. Toată lumea a ascultat în tăcere, apoi doi soldați l-au adus pe delincvent ținându-l de brațe. Când l-au dus înaintea sublocotenentului și i-au dat drumul, a căzut ca o cârpă, măcar că e un individ mătăhălos. Zice-se că l-au chinuit până ce sârbul, căruia asta îi era destinat ca satisfacție, s-a rugat de ei să înceteze!

Atmosfera e deosebit de apăsătoare, nici în gândul meu perspectivele nu sunt cele mai bune pentru mâine. Oare o să fie atârări?

16 august, miercuri

[...] Nu departe de noi, unde lucrează un grup de tineri de-ai noștri, partizanii s-au apropiat de locul de muncă și le-au luat toate lucrurile. Băieții i-au observat și au început să țipe cât îi ținea gura – bineînțeles, soldații erau chiar atunci în altă parte – și, când au fugit spre ei, partizanii i-au amenințat cu puștile, au înhățat totul și au dispărut printre copaci. [...]

18 august, vineri

[...] Băieții cărora le-au furat partizanii lucrurile au fost pedepsiți. Motivare: ar fi trebuit să se apere, să manifeste rezistență, să-i înconjoare și să-i prindă pe partizani, că doar noi suntem mult mai mulți.

Într-adevăr, la asta nici nu ne-am gândit!

27 august, duminică

Astăzi a trebuit să facem numai un dus-întors fiecare pentru a căra lemne din pădure. [...]

Cetnicii au trimis ultimatum la Žagubica, cum că nemții să plece din sat, căci ei vor ocupa ținutul acesta. (Žagubica este satul și tabăra cele mai aproape de noi, iar cetnicii sunt partizani antigermani, dar în ce privește ura împotriva evreilor, îi depășesc chiar și pe nemți.)

29 august, marți

Deși cu toții am ieșit la locul de muncă, lucrul a încetat de tot. Inginerul constructor nicăieri, toțiști numai pe ici, pe colo. Oamenii stau de vorbă tolăniți la umbră. Mă plimb în direcția Bor de-a lungul căii ferate proiectate. Totuși e o minune cât de mult a înaintat munca asta într-un timp atât de scurt. S-au format pe mulți kilometri terasamentul și adâncirile, după cum e terenul, pentru ca linia să fie pe un plan. Se vede până departe în deschiderea pe care am tăiat-o prin pădure, și peste tot sunt trunchiuri de copaci doborâte, rădăcini imense întoarse către cer, stânci aruncate în

²⁷ Soția lui B. Somló era de fapt evreică (n. t.).

aer. Pe picioare de pod improvizate, șinele de cale ferată industrială stau cu capetele deasupra văii îndreptate în gol, vagonetele încărcate pe jumătate sau goale vor rugini de-acum aici, cine știe până când²⁸... Omul și-a lăsat urmele aici, în natura neatinsă până acum.

[...] De mai demult ne-am împărțit în grupuri de câte zece, și cineva din fiecare grup a primit un exemplar din harta ținutului, multiplicată de mine pe hârtie de calc. După cină a avut loc o convorbire agitată cu șefii grupurilor de zece. Gardul de sârmă ghimpată este desfăcut în două locuri astfel încât să nu se vadă, și la o adică trebuie să ieșim în forță din tabără și să ne întâlnim în punctele de pe teren însemnate pe hartă.

Chiar și spre seară s-a desfășurat pe drum în fața noastră un trafic de mașini mult mai mare decât de obicei, în direcția Bor. Erau camioane nemțești încărcate cu mobilă, lăzi, în unele ședeau și femei cu copii. După lăsarea întinericului, cu o larmă nespūsă ce răsuna departe, s-au revărsat pe drum o mulțime de italieni în grupuri dezordonate. Mulți dintre ei au părăsit mulțimea, agățându-se de mașini. [...]

30 august, miercuri

Ordinul este să fim gata de drum și să ne odihnim. Conform știrilor, planul lui Lobi este ca, dacă până la ora 4 după-amiază nu vine ordin de pornire, atunci la ora 4 pornim către Laznica, adică în direcția opusă Borului. La prima vedere, planul acesta ne este simpatic, nu de alta, dar duce spre casă, pe când Bor este în direcția opusă, la sud de noi. Nu ne gândim acum la îngrijorarea lui Bio, care a spus de mai multe ori că în momentul acesta nu s-ar duce acasă nici dacă s-ar putea, căci doar acolo teroarea împotriva evreilor este dezlănțuită la culme! [...]

După ora zece se oprește în fața porții taberei o mașină blindată verde, a sosit locotenent-colonelul. Ordin: adunarea în coloană de marș, pornirea spre Bor! Până pornim se face ora 11, căldura de amiază cea mai puternică, până și bagajul redus este greu ca plumbul.

31 august, joi

[...] La marginea orașului ne aștepta sublocotenentul și soldații. Noi am ajuns acolo la ora 6, și am stat o oră bună pe pajiște până a ajuns toată lumea. De aici am mărșăluit în formație prin oraș, la lagărul Brünn.

Aici ne-a primit o mulțime gălăgioasă, înghesuială, putoare și murdărie. Rhön, tabăra noastră era un loc de vilegiatură față de ăsta. [...]

Bor, 1 septembrie 1944, vineri

[...] Muntele e ca o căpățână de zahăr în coasta căreia excavatoarele au tăiat un drum ridicându-se în spirală. Mineritul acesta de suprafață descoperă roci multicolore din munte. Culorile intense ale stâncilor, portocaliu, albastru, cenușiu, alb, pe alocuri roșcat-marونیu, despart una de alta unduțașile serpentinelor. Locurile luminate de soare și cele umbrite fac din toate acestea un tablou ireal, jucăuș. Amintește de o prăjitură sau o înghețată uriașă. Pe lângă ea se ridică conurile cenușii de steril. Din furnal ies din când în când nori de aburi șuierând, se aude un zgomot surd de mașini. [...]

4 septembrie, luni

²⁸ Construirea porțiunii de cale ferată din apropierea taberei Rhön n-a mai fost continuată, dar părțile realizate mai există și în prezent (T. Cs.).

[...] În casele sârbești, femeile au trecut la făcut clătite aproape în permanență. Putem cumpăra clătite proaspete la orice oră din zi. Mirosul lor se răspândește printre case, băieții stau de multe ori la rând la ușile bucătăriilor. Nu-i de mirare! Căci suntem ahțiați mai ales după asemenea dulciuri, care amintesc de gusturile proaspete și calde de acasă. Nici nu li se poate rezista, cei mai mulți bani ai noștri se duc pe asta.

Am adus de acasă trei brilante micuțe cusute în tivul lenjeriei mele. Ar trebui să încerc să le vând, căci ni se epuizează toți banii. [...]

5 septembrie, marți

[...] Dormim într-o baracă nouă, căci acolo unde am petrecut noaptea trecută au rămas numai metișii. În schimb cei cu soții ariene – printre ei și eu! – au trecut în camere aproape elegante, de zece persoane. Tot a fost bună la ceva furtuna de azi-noapte. [...]

8 septembrie, vineri

[...] Înainte de masă, în oraș s-au închis toate magazinele. E stare de asediu.

Seara ne-au dat bocancii înapoi – din fericire nu îi duseseră încă. Se vorbește că pornim în zori. Mai târziu – că numai duminică. „Albii” au preluat și țigări.

10 septembrie, duminică

[...] Evreii mobilizați la muncă alergau la trap în cerc, în grupuri dezordonate. În mijlocul cercului era atârnat unul de-ai lor. Câțiva ofițeri – foștii comandanți de tabere – stăteau dincolo de alergători, la poalele unui dâmb de alături, încremeniți într-o poziție de drepti lamentabilă. Pe dâmb stătea călare locotenent-colonelul Marányi²⁹, cu adjutantul în dreapta, și grăjdarul în stânga lui, și ei călare. Amestecându-mă repede printre alergători, observ că câțiva soldați îi mână afară din barăci pe camarazii ascunși, care nu luaseră act de ordinul de adunare. Cu multă străduință, mai atârnă repede încă vreo duzină de oameni lângă cel deja atârnat. [...]

13 septembrie, miercuri

Vremea s-a făcut mai plăcută. Se continuă aparența de muncă. Aici, la locul de muncă măcar auzim mereu vești noi. Conform acestora, lucrul se termină mâine peste tot. Nemții, care nu mai au de lucru, trebuie să părăsească Borul în 24 de ore. La fel și supraveghetorul Mikó – a fost un om de treabă – împreună cu familia. Nevasta lui, cu un copil sugar și încă doi micuți, sora lui, care e gata să nască, fără vehicul, lăsați în plata Domnului, cu mici boccele, stau pe marginea drumului. Privesc fără speranță camioanele care pleacă în nori de praf, încărcate cu mobilier de birou, piei de vită sărate, lăzi, tot felul de boarfe. [...]

16 septembrie, sâmbătă

Pe la amiază, „Adunarea!” pentru metișii din tabăra Heidenau și companiile vechi (care sunt aici de-acum doi ani), dar nu și pentru noi! Li se anunță plecarea pe mâine în zori, la ora 3. În drum se interzice rămânerea în urmă, cumpărăturile. Cei care încalcă interdicția vor fi împușcați.

Ceilalți sunt foarte amărâți, mai ales cei cu soții ariene. Pe mine nu prea mă afectează, dimpotrivă. Simt un fel de ușurare că nu m-am complicat cu o minciună forțată.

²⁹ Ede Marányi, locotenent-colonel în armată, colonel în Partidul Crucilor cu Săgeți, un partid fascist care a preluat puterea în Ungaria în octombrie 1944. A fost al doilea comandant al grupului de tabere de la Bor. N-a fost condamnat după război, murind la vârsta de 89 de ani în Germania Occidentală (T. Cs.).

Toată seara e o foială nemaipomenită, scene de rămas bun. Transmitem mesaje acasă cu cei care pornesc. Preiau alimente: primesc câte o pâine, ceva untură, marmeladă de struguri, zahăr. Direcția – Žagubica, deci înapoi, în direcția de unde am venit. Distanța de marș zilnică – 45 de kilometri.

17 septembrie, duminică

La micul dejun am primit de la Pali Huszár un pic de marmeladă de struguri. Niciodată n-am mâncat așa ceva. Numai zahăr, foarte bună, dulce. Am cumpărat și ceva pâine. Până m-am întors în tabăra Brünn, fusesem iarăși scoși afară pe pajiște. A urmat o curățenie mare. După prânz am trecut în lagărul Berlin, de unde au plecat cei vechi dimineața. A rămas după ei o murdărie și niște gunoaie de neînchipuit. Barăcile erau pline de păduchi, e de mirare că n-au plecat cu ei. Au stat aici vreo doi ani și totul dovedește că nu prea s-au omorât cu curățenia. Sarcina asta ne-a revenit acum nouă. Toți sunt disperăți, nu numai din cauza asta, ci și pentru că se tem că o să mai rămânem multă vreme aici. [...]. Comandantul taberei este plutonierul major Császár³⁰. Cu silueta lui mobilă, uscățivă, se ivește pe neașteptate mereu în altă parte a taberei. Pe capul încărunțit poartă șapca pe o parte, are mustăcioară și în mână o nuia subțire, cu care îl ajunge sprinten din urmă pe cel pe care vrea. Nu poate fi mică porția lui zilnică de alcool, dar are și simțul umorului. [...]

25 septembrie, luni

[...] După o săptămână îi invidiez și eu pe cei plecați primii. Avantajul acesta nu-l mai putem recupera și ce urmează e cu un mare semn de întrebare. Sper doar că numai la urmă se dovedește cine iese mai bine. Oricum, numai sfârșitul războiului poate însemna eliberarea noastră finală, și e totuna unde îl așteptăm. Poate că aici nici nu e cel mai rău. Căci nu știm ce se întâmplă în acest timp cu taberele de acasă.

E drept, mâine sunt patru săptămâni de când am plecat din Rhön. Nu e de mirare că lumea începe să fie nerăbdătoare. Mai ales de când suntem aici, în lagărul Berlin, și majurul îi chinuiește pe oameni. Îi înjură de evrei, de mamă și îi bate unde apucă. [...]

28 septembrie, joi

[...] Lucrează aici niște mateloți de pe Dunăre, ale căror șlepuri au fost scufundate de sârbi. Zic că ei pleacă mâine și așa știu că și noi cu ei. Într-adevăr, e multă mișcare în tabără, se dă adunarea și pentru soldați, apoi se distribuie alimente. [...]

Bor, 29 septembrie, vineri, lagărul Berlin

După un somn insuficient, neliniștit, am părăsit tabăra la ora 6.38 dimineața. Am mărșăluit toată ziua pe o ploaie mărunță, în total 39 km. Am trecut pe rând pe lângă fostele tabere: Westfahlen, Bregenz, Heidenau, toate răvășite, goale.

La poarta doborâtă a uneia, în mai mulți saci plini, sau risipiți pe jos, sunt cartofi nemțești uscați. Timp de luni de zile ne-au hrănit cu din ăștia, acum nimeni nu-i mai vrea.

La lăsarea întunericului, ploaia se întetește foarte tare. Ajungem la tabăra Franken, ne aciuim printre ruinele ei. Nu mai e nicio conducere, dezordinea e totală. Ploaia intră peste tot. Fiecare șade în întuneric pe bagajul lui, pe podeaua udă. Stau toată noaptea treaz, înghesuit împreună cu alții sub un mic acoperământ.

³⁰ János Császár, plutonier major, a fost condamnat la moarte de tribunalul popular pentru crime de război și executat (T. Cs.).

Pe drum între Bor și Rhön, 30 septembrie, sâmbătă

Când abia se mijeste de ziuă, se șoptește că noaptea a venit din Bor cu o mașină blindată (am auzit zgomotul motorului) ordinul să ne întoarcem. Noi, la ordinul sublocotenentului Torma, am pornit totuși la ora 7 mai departe către Žagubica.

E ceață și plouă. Coloana de marș dezordonată se întinde pe mai multe sute de metri. „Statul major” cu Torma merge în față. Soldații sunt împrăștiați prin coloană, cei mai mulți pe la mijloc, unde bagajele lor sunt îngrămădite pe o improvizatie cu patru roți trasă-împinsă de câțiva dintre ai noștri.

Pe timp ce trece, de o parte și de alta a drumului, pe cărări la 20-30 de metri depărtare, apar tot mai mulți țărani, și femei printre ei, mergând în aceeași direcție ca noi. Unii au hârlețe, greble, topoare.

A trecut de ora 10, s-a ridicat și ceața. Siluetele care merg paralel cu noi sunt tot mai multe și se apropie tot mai mult de noi. Unul dintre noi descoperă pe șepcile lor steaua roșie în cinci colțuri. În același timp, din fața coloanei se aude o rafală de pistol-mitralieră. Din față se strigă până în spate – evident, soldaților – să nu tragă. Acum înaintăm între două ziduri de oameni, printre care multe femei. Fiecare are pistol-mitralieră, stea roșie pe șapcă. Fețele lor sunt indiferente, obosite, dar nu se vede nicio intenție rea, nu se aude nicio insultă. Mergând mai departe, vedem pe jos, la marginea drumului, o grămadă de arme, carabinele luate de la soldați. Și ei, și ofițerii și-au predat armele fără nicio vorbă.

Încă înainte să ajungem la tabăra Rhön, ne mână în pădure în dreapta drumului – spre est! După un marș de 2-3 km, ne odihnim în partea împădurită a unei văi. Pe soldați îi separă total de noi. Unii primesc cu ușurare ce s-a întâmplat, mai ales cei care au cărat până acum bagajele militarilor. Pe alții îi afectează nesiguranța totală. Și eu simt dezamăgire, căci ne-au întrerupt drumul spre casă. [...]

Laznica, 1 octombrie, duminică

Ceilalți mai dorm profund, cu toții. Prima privire îmi cade pe bocanci. Toți sunt acolo, neatînși. Îi încălț pe ai mei. Călcând fără zgomot peste cei care dorm, mă duc în spate, în curte. O grădină mică de legume, cu câțiva pomi fructiferi. Totul este recoltat, tot ce crește în pomi și e comestibil – cules. Cu speranța pierdută, pornesc înapoi spre casă în dimineața strălucitoare, când deodată sclipește ceva în iarbă, sub un pom – un măr! Ce dar superb de la Dumnezeu! [...]

2 octombrie, luni

[...] După-amiază înaintăm pe o coastă de deal, când spre noi se îndreaptă un bărbat. Poartă o jachetă și pantaloni kaki, cu moletiere. Are capul descoperit, părul roșcat și pistrui pe față. La gât îi atârnă un binoclu, în mână are o nuia. Zolt îl abordează în franceză și răspunsul e surprinzător. Stăm de vorbă cu un ofițer al Secret Service-ului englez. În sfârșit auzim vești proaspete, dătătoare de încredere. [...]

Jasikovo, 3 octombrie, marți

[...] La marginea satului ne ajunge din urmă, alergând, Bio. Ne anunță că lucrează ca interpret în locul unde e încartiruit Secret Service. Radioul englez a anunțat în emisiunea de aseară că partizanii iugoslavi au eliberat 1800 de mobilizați la muncă din Ungaria, care au lucrat la construcția căii ferate. Acum acasă toată lumea știe sigur că aceia suntem noi. [...]

Majdanpek, 4 octombrie, miercuri

[...] Acum am aflat că partizanii l-au executat pe sublocotenentul Torma chiar la prima oprire pentru odihnă. Au improvisat un tribunal miliar și au formulat trei capete de acuzare împotriva lui. Una a fost că l-a torturat până la moarte pe un mobilizat la muncă (pe așa-numitul „seducător”, care a murit la scurt timp după transportarea lui la Bor). A doua a fost că a făcut afaceri în dauna taberei. În fine, că s-a comportat în mod nedemn pentru un ofițer iugoslav. De menționat că el era născut la Sombor și ajunsese locotenent în armata iugoslavă. După unii, acest cap de acuzare se bazează pe faptul că nu a respectat înțelegerea [cu partizanii] conform căreia de la Rhön să ne conducă în direcție opusă și să se alătore partizanilor împreună cu noi. De aceea stătuserăm în ziua aceea gata de marș aproape până la amiază, și am pornit către Bor numai când a sosit locotenent-colonelul. A fost găsit vinovat în toate cele trei capete de acuzare, condamnat la moarte și executat.

Acum am auzit și că unele grupuri au rămas în urmă căutând de mâncare pe câmpuri. Tancurile nemțești în goană pe drum au deschis focul asupra lor. Mai mulți au fost răniți și doi uciși. De aceea ne conduc partizanii până trece frontul de noi, noaptea sau prin păduri. [...]

Jasikovo, 7 octombrie, sâmbătă

[...] Vlaole era numele sătucului aceluia, dacă am înțeles bine, unde ne-am oprit pe la amiază. Abia am avut timp să dau o raită, nu fără oarecare succes, printr-o grădiniță de legume, că a trebuit să pornim din nou. Pe deasupra, ordinul era: repede înapoi la Bor. Interesant că acum, de asta s-au bucurat cu toții. Cuvântul acesta nu mai însemna pentru noi același lucru ca acum câteva zile. [...]

Și după lăsarea nopții continuă marșul întruna, fără oprire. Luna în scădere luminează împrejurimile devenite deja cunoscute. Ajungem în Bor [...] mult după miezul nopții. Intrăm direct în orașul adormit și partizanii ne părăsesc la Casa ofițerilor de peste drum de fostul comandament german. E momentul adevăratei noastre eliberări. De-acum nu se mai ocupă nimeni de noi, putem face ce vrem. [...]

Bor, 8 octombrie 1944, duminică

Prima zi a libertății redobândite, plină de griji și îngrijorări. Suntem îndrumați spre lagărul Süd, putem dormi acolo. E un mare eveniment pentru noi baia comunală a orașului, pe care o putem folosi gratis. Este spațioasă, curată, cu dușuri cu apă rece și caldă. Devenim cu adevărat oameni noi. Dar ce înfometat e un om nou ca ăsta! [...]

Bor, 14 octombrie, sâmbătă

După discuții până târziu în noapte și un somn agitat, ne trezim pentru ultima oară în lagărul Süd. După verificări de identitate și formalități care ne evocă amintiri neplăcute, suntem adunați ca oile, spunându-ni-se că după-amiază mergem la kilometrul 4 (la marginea orașului). Acolo urmează să ne preia rușii și să ne transporte cu mașini la Negotin.

La kilometrul 4 nu erau nici ruși, nici camioane. După o scurtă ezitare, noi cinci am hotărât să pornim. Am trecut pe lângă o grămadă mare de gunoi ca un simbol al despărțirii. Erau cărți aruncate din biblioteca germană. Zăcea acolo *Mein Kampf*³¹ în mai multe exemplare, legate frumos în pânză albastru închis. Timp de câteva momente am cumpănit greutatea cărții și gravitatea riscului, dacă aș lua una. Dar le-am găsit prea mari pe ambele. [...]

³¹ *Lupta mea*, carte a lui Hitler, autobiografie și platformă-program a nazismului, publicată prima oară în 1925-1926 (n. t.).

Mihajlovac, 17 octombrie, marți

[...] ... de pe un deal ne uitam în jos la Dunăre. Acolo erau șlepurile ungurești scufundate pe jumătate. Nu era nici amiază când am auzit zgomot de camion în spatele nostru. Pali a început imediat să facă gesturi cu plosca, și mașina – mulțumită generozității gazdelor noastre! – s-a oprit imediat. Ne-am cățărat în spatele mașinii și am dat plosca soldaților din cabină. Așa am ajuns după-amiază devreme la Kladovo. Aici am putut cumpăra prima oară țigări. La comandamentul partizanilor au pus o șampilă pe certificatele noastre și ne-au permis să trecem la Turnu Severin. Am mers în grabă la portul de la Dunăre. [...]

Un remorcher mic, dar foarte zgomotos, trăgând două șleपुरi, a făcut doar o întoarcere, și am și ajuns la malul opus.

Vede-se că trebuie să fie harababură mare ca să poți trece ușor peste granița dintre două țări.

[...] Ne-am apropiat de o grupare de multe linii de cale ferată, dincolo de care era clădirea gării. Pe o linie, aproape de noi, trecea încet un tren lung de marfă. Transporta șine lungi în vagoane deschise. Am văzut că sensul de mers era spre casă. Trenul mergea așa de încet, încât a fost ușor să ne cățărăm în el. [...]

Lugoj, 18 octombrie, miercuri

Asta da, surpriză! În răcoarea dimineții, în gara pustie ne-a primit o comisie a locuitorilor evrei ai orașului. Mic dejun copios: cafea caldă cu lapte, pâine bună, albă, ca un cozonac. [...] Pe strada pe care mergeam, deși era devreme, se deschideau ferestre, eram salutați cu drag, serviți cu lapte fierbinte, prăjituri, țigări. [...]

Pe la amiază a plecat un tren spre Timișoara³². [...]

Fragmente din Jurnalul de la Timișoara vor fi publicate în numărul viitor al revistei.

³² B. Somló și camarazii lui au sosit la Timișoara a doua zi, 19 octombrie 1944, și în aceeași zi el a terminat jurnalul de la Bor (T. Cs.).